

УДК 94(470)(498.7) «1860/1870»

Н. О. Гончарова

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМ 60-70-Х РР. ХІХ СТ. У ПІДРОСІЙСЬКІЙ ЧАСТИНІ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ

У статті аналізуються специфічні риси проведення загальноросійських реформ 60-70-х рр. ХІХ ст. на півдні Бессарабії, доводиться теза про те, що самобутність розвитку краю визначила особливості у реформаційних процесах у даному регіоні.

Ключові слова: селянська реформа, царани, міські думи, земство, судова, освітня, фінансова, військова, цензурна реформи.

В статье анализируются специфические черты проведения общероссийских реформ 60-70-х гг. ХІХ в. на юге Бессарабии, доказывается тезис о том, что самобытность в развитии края определила особенности в реформационных процессах в данном регионе.

Ключевые слова: крестьянская реформа, царане, городские думы, земство, судебная, образовательная, финансовая, военная, цензурная реформи.

The article analyzes the specific features of the nationwide reforms of 60 – 70th of ХІХ century in Russia on the south of Bessarabia, proves the thesis that the identity in the development of edge features defined in the reformation managing in the region.

Key words: peasant reform, tsarane, city councils, zemstvo, the judicial, educational, financial, military, censorial reforms.

Постановка проблеми. У 1860-1870-х рр. у Російській імперії були проведені реформи, які пізніше отримали назву «Великих реформ». Така назва не випадкова, адже широкі верстви населення отримали значно більшу свободу, ніж мали раніше. Реформи впроваджували самоврядування у губерніях, містах, в університетах, волостях, демократизували суд, створили нову армію.

Внаслідок поразки Російської імперії у Кримській війні 1853-1856 рр., Росія передавала Туреччині майже всю Південну Бессарабію, в її складі залишалася частина Акерманського та Бендерський повіти. 1 березня 1857 р. Бессарабська область була підпорядкована головному управлінню Новоросійського генерал-губернаторства. Вона була розподілена на 7 повітів, а повіти – на «ділянки», що відповідали «станам». Розвиток новоствореної Бессарабської області у досліджуваний період визначався загальноросійськими тенденціями.

Аналіз актуальних досліджень. Основні етапи проведення реформ 60-70-х рр. ХІХ ст. на загальнодержавному рівні висвітлюються у роботах О. В. Гісема, О. О. Мартинюка, О. Ф. Трухана [4], Ю. А. Нікіфорова [8] та ін. Особливості розвитку Бессарабії в різні історичні періоди

досліджують О. М. Лебеденко, А. К. Тичина [7], Н. В. Абакумова-Забунова [1], О. Бачинська [2] та ін.

Метою статті є дослідження особливостей проведення загальноросійських буржуазних реформ 60-70-х рр. ХІХ ст. у російській частині півдня Бессарабії, визначення місцевих особливостей їх запровадження.

Виклад основного матеріалу. Кримська війна принесла страшні спустошення Російській імперії. Це викликало заворушення серед селян як по всій країні, так і на півдні. Селяни Південної Бессарабії кидали маєтки своїх панів та в значній кількості тікали до Криму «за волею». Дізнавшись про те, що в Криму населення помітно зменшилося, що там значна кількість вільної землі, селяни були переконані, цар дасть їм цю землю та перетворить на вільних, незалежних господарів подібно до колоністів або державних селян [5, с. 247].

Спочатку цей рух носив мирний характер, але, коли втікачі наштовхнулися на спрямовані проти них війська, почали відбуватися справжні зіткнення з пораненими та вбитими. Війська оточували групи селян та, аби змусити їх повернутися до поміщиків, чинили над ними екзекуції. Уряд, наляканий розмахом селянського руху, відшукував організаторів, з'ясовував причини заворушень. Серед селянства поширюва-

лися чутки про «існуючий начебто височайший указ про надання поміщицьким селянам права вільно уходити від своїх поміщиків та приписуватися на вільні землі в Криму». Стало відомо, що саме з такою ж метою інші селяни тікали до Південної Бессарабії. Почувши, що вона відходить від Росії, селяни розраховували стати там вільними, а потім повернутися на батьківщину та скористатися правами «вихідців», яких не можна закріпачувати [9, с. 47].

Масовий селянський рух продемонстрував російському уряду необхідність скасування кріпацтва. У цей час посилюється рух військових поселенців. З військовими поселенцями справа вирішилася порівняно швидко та просто: 4 липня 1857 р. було затверджене «Положення про новий устрій військових поселень кавалерії», що фактично означало їх скасування [10, с. 19]. До кінця 1858 р. військові поселенці перетворилися на державних селян.

20 листопада та 25 грудня 1857 р., 17 січня 1858 р. були оприлюднені царські рескрипти, в яких визначалися основні засади розробки питання «покращення побуту поміщицьких селян» в урядових колах та у спеціально створених губернських дворянських комітетах [10, с. 23]. Фактично, оприлюднення рескриптів визначило перехід до гласного обговорення питання про скасування кріпосного права. Поява цих документів засвідчила, що «справа звільнення селян в їх власному розумінні була вирішена остаточно» [10, с. 23].

Царизм повинен був рахуватися також з бессарабськими поміщиками та частиною інтелігенції, котрі вимагали проведення буржуазних реформ у краї. Царизм бачив у них свою соціальну опору. Безперечно, важливу роль у вирішенні питання про проведення буржуазних реформ у Бессарабії відіграло її сусідство з європейськими державами, в яких на той час вже існували буржуазні органи самоврядування та буржуазний суд [3, с. 8]. Приклад європейських монархій, які ліквідували кріпосне право, засвідчував, що це не послабило, а, навпаки, зміцнило їхні позиції через можливість прискорення соціально-економічного розвитку. Прагнучи встановити своє панування на Балканах, царизм проведенням буржуазних реформ намагався викликати у народів Балканського півострова симпатії до Росії.

Селянська реформа в Бессарабії мала свої особливості. Вона мала вирішити питання про звільнення від кріпосної залежності та земельний устрій різних категорій сільського населення: кріпосних циган та росіян, що складали незначний відсоток населення, та царан – основної маси сільського населення Бессарабії, котрі вважалися юридично вільними, хоча за своїм стано-

вищем вони мало чим відрізнялись від російських кріпаків.

«Положення» 14 липня 1868 р. про проведення селянської реформи в Бессарабії виходило з головних принципів «Положення» 19 лютого 1861 р., тому умови визначення наділів, викупних платежів та повинностей селян у Бессарабії та в Росії були в основному однаковими. Поземельне облаштування козаків, державних селян, колоністів та царан резешських і дрібнопомісних маєтків відбувалось на засадах «Положень» та «Правил», котрі видавались окремо для кожного розряду [3, с. 5].

На відміну від селянської реформи 1861 р. царанська реформа в Бессарабії не торкалася питання скасування особистої залежності царан, оскільки вони формально вважалися особисто вільними.

«Положення» 14 липня 1868 р. встановлювало умови наділення царан землею та викупу наділів. Як і в інших губерніях Росії, в Бессарабії також було визнано право власності поміщиків на всі землі, які належали їм до реформи. Поміщики були зобов'язані надати царанам, за встановлені повинності, у постійне користування певні наділи землі [10, с. 37].

Право на отримання цих наділів надавалося всім селянам, які на той час жили на поміщицьких та монастирських землях. Земля передавалася царанам не в общинне користування, як це було зазвичай у Росії, а, як і раніше, у посімейно-спадкове [6, с. 455-456]. Цей порядок землекористування, на відміну від общинного, котрий передбачав переділи землі, відкривав кращі перспективи для розвитку сільського господарства капіталістичним шляхом. Наслідком реформи в Бессарабії стало більш швидке розшарування на селі, ніж там, де збереглася община. Саме цим частково пояснюється той факт, що в пореформений період у сільському господарстві Бессарабії, як і Новоросії, капіталістичні відносини розвивались швидше, ніж у центральних губерніях Росії.

Розміри селянських наділів визначалися «добровільними згодами» царан з поміщиками. У випадку, коли такої згоди дійти не вдавалось, за селянами залишалися їх колишні землі, але не вище норм, встановлених «Положенням» 14 липня 1868 р.

Згідно з цим положенням в Акерманському та Бендерському повітах розмір наділів коливався від 10 до 13,5 дес. землі на двір. У результаті проведення селянської реформи 1868 р. у Бессарабії середній розмір наділу царан значно зменшився порівняно з тим, що був встановлений законом. На 1875 р. колишні поміщицькі царани отримали у середньому по

2,9 дес. землі на ревізську душу [6, с. 457]. Пункт «Положення» 1868 р. про те, що в селянський наділ включаються лише зручні землі, розташовані на відстані не більше 10 верств від поселень, насправді не виконувався.

За отримані наділи селяни мали сплатити поміщику викуп. Умови викупу визначалися «Положенням» 19 лютого 1861 р. [10, с. 52]. За основу фактичної викупної суми був прийнятий капіталізований оброк – сума вартості всіх селянських повинностей, а не вартість землі. Зрозуміло, це призвело до того, що фактично царани мали переплатити поміщикам близько 16,3 млн. крб. Зважаючи на те, що селяни не могли сплатити поміщикам усю викупну суму за наділ, уряд вніс поміщикам 4/5 викупної суми, надавши селянам кредит на 49 років. Таким чином, селяни ставали боржниками держави, якій зобов'язані були впродовж 49 років повернути позику з відсотками.

Після реформи 1868 р. у середовищі державних селян та резешських царан розпочалися заворушення. Уряд був змушений розробити особливі правила обертання колишніх державних селян на поселен-власників, а також законодавчий акт про наділення землею царан, поселених на землях дрібнопомісних дворян та поміщиків, що володіли резешськими вотчинами [6, с. 459].

«Правила» були затверджені 23 грудня 1869 р. та закріплювали поземельний устрій державних селян на більш пільгових умовах, ніж облаштування поміщицьких царан. Державні селяни отримали землю у власність за власницькими записами, видача яких відбувалася у 1870-1871 рр. Державним селянам надавалася вся земля, що належала їм раніше. При цьому надільна земля закріплювалася не за окремими сім'ями, як у поміщицьких царан, а в общинному володінні села [6, с. 460]. Це був урядовий захід, завдяки котрому в Бессарабії підтримувалось общинне володіння, яке залишалось панівною формою селянського землеволодіння в інших російських губерніях.

У 1871-1872 рр. були перетворені на поселен-власників також колишні колоністи та козаки скасованого Новоросійського війська.

У 1875 р. були затверджені додаткові «Правила» про облаштування поселен (царан) на землях поміщиків, що володіли резешськими вотчинами, та у дрібнопомісних маєтках Бессарабської губернії.

Прогресивне значення селянської реформи полягає в тому, що вона прискорила темпи капіталістичного розвитку економіки, особливо сільського господарства. Царський уряд, прагнучи зміцнити свої позиції в Бессарабії та перетворити її на базу для поширення свого впливу

на Балканах, під час проведення селянської реформи в Бессарабії пішов на деякі поступки: були встановлені менші повинності та вищі розміри селянських наділів, ніж у великоросійських губерніях. Однак, реформа 1868 р. в Бессарабії, як і реформа 1861 р. в Росії, не покращила економічного становища селян, сприяла розоренню основної маси селян та перетворенню їх на батраків.

Буржуазний зміст селянської реформи, що проводилася в Бессарабії був більш помітний порівняно з великоросійськими губерніями. Селяни Бессарабії отримали більші земельні наділи, а «розмір данини кріпосникам» був встановлений нижче, ніж у чорноземних російських губерніях. Бессарабські селяни, незважаючи на збереження залежності від поміщиків, були «вільніші від впливу та утисків кріпосників», ніж російські селяни.

У цілому, селянська реформа не задовольнила інтереси бессарабських селян. Зрозумівши істинний зміст реформи, селяни почали виступати проти збереження феодальних повинностей та викупних платежів, вимагали скасування відробітків та переведення їх на грошовий оброк. Найбільше піднесення селянського руху спостерігалось в 1869-1872 рр., тобто напередодні та в період проведення селянської реформи. За ці 4 роки у 76 селах відбулося 87 селянських повстань, причому в 11 з них заворушення виникали двічі. Селянські виступи супроводжувалися відмовою від уставних грамот, ухилянням від виконання повинностей, зміщенням з посад, побиттям, арештом старост, управляючих, чиновників. З 87 заворушень 41 було придушене за допомогою військ [3, с. 5].

Певну роль у розвитку краю відіграли створені в російській частині Бессарабії на основі «Міського положення 1870 року» органи міського самоврядування. Ще в 1862 р. у 509 містах були організовані комісії щодо розробки майбутньої реформи. Після тривалого обговорення 16 червня 1870 р. Олександром II був затверджений проект нового міського положення.

За міським положенням існуючі раніше станові міські думи замінювалися безстановими, члени яких – «гласні» – обиралися на чотири роки на основі майнового цензу. Число гласних у залежності від міст коливалося від 30 до 72. Міська дума обирала управу, що складалася з голови та кількох членів [10, с. 87].

Обирати гласних могли лише платники міських податків: промисловці, банкіри, купці, домовласники тощо. Виборча система базувалася на наступних засадах: обрання числа гласних залежало не від числа виборців, а від розміру суми сплачуваних міських податків. Усі виборці

в залежності від розміру сплачуваного податку розподілялися на 3 розряди. До першого розряду належали найбільші платники, що сплачували третину від загальної суми податків даного міста, до другого – середні платники, сплачувані податки яких також складали третину загальної суми податків, до третього – всі решта [10, с. 88].

Відповідно до трьох розрядів виборців тричі проводилися виборчі збори, на яких обиралася 1/3 встановленого для міста загального числа гласних. За такої виборчої системи на першому з'їзді один гласний обирався від меншого числа виборців, ніж на другому, а на другому – від меншого числа, ніж на третьому. Таким чином забезпечувалося переважання та, відповідно, панування у міських думах та управах великої та середньої міської буржуазії. З метою недопущення до дум та управ небажаних для буржуазії елементів, списки з розподілом виборців на розряди затверджувалися міською думою. В окремих випадках у містах з малочисельним складом виборців або порівняною їх однорідністю дозволялося ділити виборців замість трьох на два розряди. Робітники, службовці та інтелігенція, які не платили міських податків, у виборах гласних участі не брали й не могли впливати на діяльність міських дум та управ.

Існували певні обмеження щодо нехристиянського населення. Так, у п. 35 «Міського положення» вказувалося, що число гласних з нехристиян у міських думах та управах не повинно перевищувати 1/3 від загальної кількості гласних. Цим самим обмежувалася участь у думах місцевої національної буржуазії, що не сповідувала християнську релігію [3, с. 158].

Діяльність міських дум та управ, як і діяльність земств, обмежувалася суто господарськими питаннями: забезпечення продовольством городян, благоустрій міста, облаштування ринків, опікування охороною здоров'я та народною освітою, розвиток місцевої торгівлі та промисловості, облаштування пристаней, бірж та кредитних установ, прийняття протипожежних заходів, відкриття театрів, бібліотек, музеїв тощо.

Оскільки міські думи та управи не мали самостійності, вони були, по суті, лише одним з урядових важелів в галузі місцевого господарства. Діяльність міських дум та управ знаходилася під наглядом губернатора та міністра внутрішніх справ. У п. 1 «Міського положення» говорилося: «Попечительство та розпорядження щодо міського господарства та благоустрою надаються міському громадському управлінню, а нагляд за його законним виконанням – губернатору» [10, с. 87]. Засідання міської думи призначалися або на розсуд міського голови, або за вимогою гу-

бернатора. Губернатор здійснював контроль за проведенням міських грошових зборів та витратами коштів, передбачених кошторисом міської думи.

Міській думі надавалося право проводити наступні збори: оцінний з нерухомого майна, з документів на право займатися торгівлею та промислами, з трактирних закладів, заїжджих дворів та харчових лавок, з візничого та перевізного промислів, з коней та екіпажів, що утримувалися приватними особами, з аукціонних продажів рухомого майна, з товарів, що завозилися та вивозилися з міста тощо [10, с. 89].

Грошові кошти міською думою використовувалися на утримання міського управління, міських громадських споруд та пам'яників, шкіл, лікарень та благодійних установ, на опалення та освітлення в'язниць та на утримання наглядачів, міської поліції, пожежних команд, на різноманітні військові потреби, на благоустрій міст тощо [3, с. 176-177].

Таким чином, на органи міського самоврядування так само, як на земства, були покладені такі самі видатки, котрі мали б сплачуватися з державних коштів.

Населення Бессарабії не лише доброзичливо поставилося до нового «Міського положення», але й висловлювало побажання, щоб воно було якнайшвидше впроваджене у дію.

Згідно з указом Сенату, нове «Міське положення» в Бессарабії впроваджувалося спочатку лише в одному місті – Кишиневі. У ст. 2 цього Указу говорилося: «В інших містах та посадах губерній, що управляються за загальними засадами, виключаючи західні, а також у незгаданих у статті 1 містах та посадах Східного і Західного Сибіру та Бессарабської області, впровадити дане положення у найближчий термін, керуючись місцевими обставинами, на розсуд міністра внутрішніх справ» [3, с. 160].

Після введення нового «Міського положення» в Кишиневі в результаті листування між бессарабським губернатором та міністром внутрішніх справ було досягнуто принципову згоду про впровадження цього положення ще у 6 містах: Акермані, Бендерах, Хотині, Сороках, Бельцях, Оргеєві та у 3 посадах: Папушої, Турлаках, Шабо. Від міських громад Акермана, Бендер та Хотина були підготовлені відповідні клопотання щодо впровадження в них «Міського положення 16 червня 1870 р.» [3, с. 161].

У вересні 1871 р. міністр внутрішніх справ дозволив впровадити у містах Акермані, Бендерах, Сороках та Хотині нове «Міське положення». В 1872 р. в Акермані були обрані гласні та відкрита міська дума. У посадах Папушої, Тур-

лаки та Шабо до введення міського положення існували посадські громадські управління, що склалися з пристава та двох ратманів, які обиралися від населення. Нове «Міське положення» в Шабо було впроваджене в 1875 р.

Відсутність у містах Бессарабії великої промисловості та недостатній розвиток торгівлі, внаслідок чого місцева буржуазія була слабкою, вплинули на соціальний склад міських дум та спрощених управлінь. Значне місце у гласних міських думах та спрощених управліннях займали дворяни, чиновники та інші верстви населення, а представники міської буржуазії (купці) складали лише 1/3 числа гласних.

У перші роки після впровадження міського положення міські думи не могли розгорнути активної діяльності через мізерні бюджети. В 5 з 7 міст Бессарабії (Кишиневі, Акермані, Бендерах, Хотині та Сороках), в яких на початку 70-х рр. було впроваджене «Міське положення» ситуація з коштами, що поступали до бюджетів міських дум, була дещо кращою, ніж у власницьких містах, однак їх не вистачало.

Ще напередодні впровадження «Міського положення 3 липня 1869 р.» Державною радою було прийняте рішення про поширення на Бессарабію «Положення 1 жовтня 1866 р.» про податок з нерухомого майна в містах, посадах та містечках. Було постановлено збирати податок з 1870 р., його розмір для області визначався в 65 тис. крб.

Основними джерелами міських прибутків були оцінний збір з нерухомого майна та податки на торгівлю і промисли. Незважаючи на те, що в містах та містечках Бессарабії були встановлені надмірно високі податки, на внутрішні потреби міст залишалися зовсім незначні суми коштів.

Причинами недостатнього фінансування бессарабських міст члени міських управ називали: наявність у всіх містах, містечках та посадах великих сум недоїмок зі зборів на користь казни, земства та міського самоврядування; населення власницьких міст та містечок, сплачуючи великі податки власникам за користування їх землями, угіддями, було не в змозі своєчасно вносити податки, котрими воно обкладалося міськими управами; слабкий розвиток у містах та містечках Бессарабії торгівлі, котра обмежувалася збутом сільському населенню товарів, що привозилися з інших губерній, оскільки в самій Бессарабії виробництво промислових товарів було відсутнім; наявність на території губернії значної кількості військ.

Основними статтями прибутків міст були: збір з нерухомого майна; збір з торгівлі та промислів; збори з коней та екіпажів; різні мита; з міського майна та оброчних статей; з міських

споруд та підприємств. Серед статей видатків: участь у витратах на утримання урядових установ; утримання міських громадських установ та сирітського суду; опалення та освітлення в'язниці; військова квартирна повинність; утримання міської поліції; утримання пожежної команди; благоустрій міста; утримання міських споруд (підприємств); народна освіта; медична, ветеринарна та санітарна частини; утримання та облаштування міського нерухомого майна; виплата боргів. На міські видатки залишалося на більше 10% міського бюджету. Внаслідок цього міські господарства залишалися в занедбаному стані [10, с. 88].

Впровадження в Бессарабії «Міського положення» здійснювалось поступово та охопило період з 1870 до 1877 рр. За цей час органи міського самоврядування були впроваджені у 7 містах, 22 містечках та 3 посадах [3, с. 170]. З них 2 міста та 19 містечок упродовж всього періоду залишалися приватновласницькими.

В умовах проявів серед частини бессарабської інтелігенції та дворянства бажання приєднати Бессарабію до Румунії та на цьому ґрунті схвальної оцінки порядків у Румунії, царизм вважав доцільним проведення в Бессарабії буржуазних реформ, у тому числі й земської.

Створені в Бессарабії у 1864 р. земські установи, які були за своїм складом дворянськими, провели низку заходів щодо вдосконалення агротехніки, застосування новітніх сільськогосподарських машин, будівництва та ремонту ґрунтових доріг, розчищення р. Дністр з метою використання її в якості водного транспортного шляху, транспортування хліба та інших сільськогосподарських продуктів залізницею, організації «продовольчої справи», сприяння розвитку народної освіти, охорони здоров'я, ветеринарної допомоги тощо [3, с. 198-199; 10, с. 80].

Хоча земства представляли насамперед інтереси поміщиків, проведені ними заходи в галузі господарства та культури сприяли розвитку селянських господарств, поширенню серед селянських мас освіти, медичної та ветеринарної допомоги, розвитку дрібного сільськогосподарського кредиту тощо.

У 1869 р. на Бессарабську область була поширена загальноросійська судова реформа (1864 р.). Попередній дореформений феодальний суд з повною відсутністю гласності та судового слідства був замінений буржуазним судом присяжних. Згідно з новими судовими статутами встановлювався гласний суд з участю сторін – прокурора та захисників. Судові процеси відбувалися тепер публічно, звіти про них нерідко публікувалися в газетах. Для розгляду дрібних справ був впроваджений мировий суд.

На селі діяв особливий волосний суд, який ще зберігав право застосовувати тілесні покарання [10, с. 82]. Збереження російським урядом залишків місцевих феодальних законів було викликане більше політичними міркуваннями, ніж практичною потребою.

З усіх реформ 60-70-х рр. XIX ст. судова реформа в найбільшій мірі мала буржуазний характер. Після перетворення Бессарабської області на губернію в 1873 р., усі місцеві особливості в судочинстві були скасовані, були повністю впроваджені загальноросійські закони.

Важливе значення для російської частини Бессарабії мала реформа в галузі освіти. Незважаючи на політику русифікації, що проводилася царизмом у національних окраїнах та завдавала значної шкоди народній освіті, проведені реформи створили більш сприятливі умови для поширення освіти серед народу та підвищували якість навчального процесу в усіх типах навчальних закладів. У пореформений період у Бессарабії значно розширилася мережа як початкових, так і середніх народних училищ [10, с. 85-87].

Проведення фінансової, військової та цензурної реформ у російській частині Південної Бессарабії не враховувало специфічні умови краю. З 1862 р. Міністерство фінансів взяло на себе управління грошовою системою на всій території Російської імперії. Було засновано Державний банк, який отримав переважне право кредитування торговельних і промислових підприємств. Створювалися незалежні від місцевої адміністрації губернські контрольні палати для щомісячної перевірки видатків усіх установ. Скасовувалася відкупна система податків і встановлювалися акцизні збори, які збиралися державними установами [4, с. 212].

Законодавчими актами 1862-1874 рр. було здійснено переозброєння і переобмундирування армії, вдосконалення її постачання, управління системою підготовки офіцерських кадрів. Замість рекрутських наборів вводилася нова система комплектування армії через запровадження загальної військової повинності для чоловіків з 20-річного віку терміном дійсної служби шість-сім років [10, с. 91]. Цензурна реформа 1865 р. мала на меті посилення засобів адміністративного впливу на органи друку. Запроваджувалася попередня цензура газет і журналів. Редакторам, під загрозою закриття видань, заборонялося торкатися гострих політичних питань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, реформи 60–70-х рр. XIX ст.,

незважаючи на свою незавершеність та наявність багаточисельних та істотних залишків феодально-кріпосницького ладу, за своїм характером були буржуазними та сприяли розвитку капіталізму в Південній Бессарабії.

Перспективним напрямком подальшого дослідження є вивчення особливостей проведення реформаційних змін другої половини XIX ст. у румунській частині Південної Бессарабії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абакумова-Забунова Н. В. Русское население городов Бессарабии XIX в. / Н. В. Абакумова-Забунова. – Кишинев : Ch.Business-Elita, 2006. – 519 с.
2. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння) : монографія / О. Бачинська. – Одеса : Астропринт, 2002. – 328 с.
3. Будак И. Г. Буржуазные реформы 60-70-х гг. XIX в. в Бессарабии / И. Г. Будак. – Кишинев : Карта молдовеняскэ, 1961. – 220 с.
4. Гісем О. В. Історія України в таблицях / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. Ф. Трухан. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2007. – 480 с.
5. История городов и сёл Украинской ССР в 26 т. Одесская область / Редкол. тома : А. П. Чердниченко (предс. редкол.), А. Д. Бачинский, С. Я. Боровой и др. – Киев : Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1978. – 866 с.
6. История Молдавии : [в 2 т.]. – Т. 1: От древних времен до Великой Октябрьской социалистической революции / [ред. А. Д. Удальцев, И. В. Черепнин]. – Кишинев : Шкоала, 1982. – 655 с.
7. Лебеденко О. М. Українське Подунав'я: минуле та сучасне: Навчальний посібник / О. М. Лебеденко, А. К. Тичина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
8. Россия: Иллюстрированная энциклопедия / Ред.-сост. Ю. А. Никифоров. – Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 600 с.
9. Скурту И. История Бессарабии (от истоков до 1998 г.) / И. Скурту, Д. Алмаш, А. Гошу и др. : [пер. с рум. Н. Енчу]. – Кишинев : Онисифор и Октавиан Гибу, 2001. – 353 с.
10. Хрестоматия по истории СССР, 1861-1917 : Учебное пособие для пед. институтов по спец. «История» / [сост. В. Ф. Антонов и др. ; ред. В. Г. Тюкавкин]. – Москва : Просвещение, 416 с.